

Marcin Miłko

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORCID: 0000-0002-9916-6558

Postać globalnego nastolatka w najnowszej polskiej prozie dla dzieci i młodzieży (Beręsewicz, Orlińska, Ryrych)

Nasze spojrzenie na młodych to punkt widzenia osób, które uległy rozpuszczeniu, w nieunikniony sposób zmieniając kształt własnych granic – jesteśmy produktem tego, co uczyniły z nami okoliczności naszego życia. Z tymi nami, którzy nie należą już dzisiaj do naszej terażniejszości, a zatem pozostaje im tylko przyglądać się w twarzach innych¹.

Teraźniejszość jak i niedaleka przyszłość należy do osób urodzonych w latach 1995–2010. Pokolenie to – nazywane „zetkami” lub „pokoleniem zmiany”² – wpłynęło na zmiany w stylu życia i codzienność każdej jednostki żyjącej w ponowoczesnym społeczeństwie. Następne pokolenie, alfa (dzieci urodzonych po 2010 roku), już wyznacza kolejne kierunki, trendy i kreuje nową rzeczywistość, wykorzystując do tego nowe media i technologie. Nikt nie jest

¹ Z. Bauman, T. Leoncini, *Płynne pokolenie*, przeł. Sz. Żuchowski, Czarna Owca, Warszawa 2018, s. 13–14.

² K. Włodarczyk, J. Sikorska, *Aspiracje zawodowe młodych osób na polskim rynku pracy*, „Studia Ekonomiczne” 2017, nr 310, s. 201–214.

w stanie zatrzymać postępujących zmian, gdyż są one naturalnym porządkiem rzeczy – ważne jest, żeby nauczyć się dostrzegać w nich potencjał i nie wartościować ich z góry negatywnie, a przede wszystkim nie oceniać kategoriami poprzednich pokoleń.

Celem artykułu jest zaprezentowanie, w jaki sposób w wybranych polskich powieściach dla niedorosłego czytelnika jest przedstawiona postać nastolatka. Posłuży do tego socjologiczne pojęcie globalnego nastolatka, dzięki któremu będzie można opisać, jakimi wartościami, a także charakterystycznymi zachowaniami kierują się najmłodsze pokolenia. Na podstawie fragmentów prozy Pawła Beręsewicza (*Szeptane*³), Zuzanny Orlińskiej (*Wstydu za grosz!*⁴) i Katarzyny Ryrych (*Król*⁵) dokonane zostanie porównanie pomiedzy postaciami, co ma doprowadzić do udowodnienia tezy, że bohaterowie są skonstruowani i opisywani w podobny sposób, kierują się podobnymi wartościami oraz motywacjami, lecz nie są typowymi przedstawicielami opisywanej generacji Z i alfa.

Dorastanie w zglobalizowanym świecie

Każdy członek ponowoczesnych społeczeństw powinien mieć świadomość, w jaki sposób opisywana jest obecna rzeczywistość i jak wpływa ona na proces dojrzewania młodego człowieka⁶. Anna Oleszkowicz i Alicja Senejko, korzystając z prac Anthonego Giddensa i Zygmunta Baumana, zidentyfikowały kluczowe czynniki (tzw. sprzeczne różnorodności), które wpływają na rozwój⁷:

1. współzależność między globalizacją a lokalnością;
2. unifikacja a fragmentacja;
3. kontrola a bezsilność;
4. autorytet a niepewność;
5. dewaluacja wzorców kulturowych a czyste relacje społeczne;
6. dewaluacja przeszłości i przyszłości a prymat teraźniejszości.

³ P. Beręsewicz, *Szeptane*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2023.

⁴ Z. Orlińska, *Wstydu za grosz!*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2024.

⁵ K. Ryrych, *Król*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2022.

⁶ Poniższe badania i rozważania zostały ujęte oraz przedstawione w innym artykule autora (M. Miłko, *O czym (nie) rozmawiać na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej? „Trudne” tematy w edukacji polonistycznej*, [w:] *Szkola jutra w poszukiwaniu nowych rozwiązań*, red. Klaudia Jeznach, Agnieszka Kowalkiewicz-Kulesza, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, Siedlce 2023, s. 115–130), jednakże są one także istotne w kontekście kategorii „globalnego nastolatka”.

⁷ Por. A. Oleszkowicz, A. Senejko, *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020, s. 14–18.

Według badaczek omawiane dylematy współczesności stawiają wyzwania przed ludźmi żyjącymi w XXI w., wpływając jednocześnie na kierunek zmian w okresie adolescencji i wczesnej dorosłości⁸. Jednym z tych wyzwań jest konieczność ciągłego rozwoju, niezbędnego do osiągnięcia celów młodego człowieka oraz uniknięcia alienacji. Istotne są także umiejętności myślenia relatywistycznego, umożliwiające elastyczność zachowań w różnych sytuacjach, oraz tolerancja, rozumiana jako akceptacja różnorodnych możliwości i przyczyn. Wszystkie te elementy sprawiają, że współczesna cywilizacja wymaga od nas stałego przekraczania istniejącej rzeczywistości oraz kreatywności, czyli zdolności do działania i myślenia w inny sposób niż wcześniej ustanowione wzory.

Akceptowanie stałej niepewności i ryzyka wymaga rozwijania pewnego rodzaju odporności w życiu i psychice, określanej terminem „rezyliencja”⁹. To pojęcie jest intensywnie badane przez psychologów, którzy poszukują skutecznych strategii budowania odporności psychicznej. Poza tym rośnie liczba popularnonaukowych i poradnikowych publikacji mających na celu naukę i rozwijanie tejże umiejętności. Dzieci i nastolatkom z pokolenia Z i alfa muszą sobie radzić z wieloma niewiadomymi dotyczącymi ich przyszłości: zmiany w systemie edukacji, na rynku pracy, niestabilna sytuacja geopolityczna, ciągłe podłączenie do nowych mediów oraz wiele innych czynników sprawiają, że można się zagubić w otaczającej rzeczywistości. Stały dostęp do mediów oraz wiadomości z całego świata mogą wywoływać lęki i niepokoje, a „rezyliencja” nie jest (jeszcze) umiejętnością kształtowaną w procesie edukacji i wychowania.

W obliczu globalnej rzeczywistości istnieje zagrożenie, że wszelkie zasoby, czy to ludzkie, naturalne, czy duchowe, mogą być używane przeciwko innym lub może dojść do sytuacji, w której brak będzie wzajemnego szacunku między ludźmi. W związku z tym istnieje konieczność rozwijania wrażliwości etycznej, ponieważ wiele dotychczasowych norm i zakazów utraciło swoją aktualność, a współczesny człowiek musi przejąć funkcje normatywne kultury. Oleszkowicz i Senejko identyfikują trzy poziomy odpowiedzialności i współodpowiedzialności w kontekście różnych kategorii: odpowiedzialność za siebie, za najbliższych oraz za symboliczną, zglobalizowaną wspólnotę¹⁰.

⁸ Zob. A. Brzezińska, K. Appelt, B. Ziółkowska, *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016 s. 245–297.

⁹ Zob. R. Hanson, F. Hanson, A. Sawicka-Chrapkiewicz, *Rezyliencja. Jak ukształtować fundament spokoju, siły i szczęścia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2023; G.R. Schiraldi, S. Pikiel, *Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2022.

¹⁰ A. Oleszkowicz, A. Senejko, *Psychologia dorastania...*, dz. cyt., s. 23–25.

Oprócz sprzecznych różnorodności, młody człowiek rozwija się i dorasta w społeczeństwie informacyjnym¹¹ oraz w kulturze audiowizualnej¹², które mają istotny wpływ na sposób postrzegania i interpretowania otaczającego świata. Jak zauważa Anna Warzocha:

Człowiek XXI wieku, który ma odpowiadać aktualnemu zamówieniu społecznemu poprzez sprawne posługiwanie się narzędziami technologicznymi, wykazywanie aktywności sportowej, bycie ładnym, dobrze poinformowanym, powinien jednak, idąc tropem humanistów, „odnaleźć duchowe treści swojego istnienia” (za Ireną Wojnar)¹³.

Dojrzewanie nastolatka w zglobalizowanym świecie nie jest łatwe. Nie dość, że musi sobie radzić ze światem pełnym sprzeczności, wszystko ciągle się zmienia, to jeszcze stoją przed nim wyzwania sprostania wysokim oczekiwaniom społecznym. Pomimo wielu czynników wpływających na adolescencję dzieci i młodzieży udało się globalnemu nastolatkowi wykształcić swoje indywidualne charakterystyczne cechy.

Charakterystyka globalnego nastolatka

Przedstawiciele pokolenie Z i alfa żyją i dorastają w świecie wielu sprzeczności i różnego typu dychotomii. Z jednej strony chcą być niezależni od innych, a z drugiej strony są stale podłączeni do wszelkich urządzeń elektronicznych (smartphonów, smartwatchy, słuchawek bezprzewodowych itd.) oraz internetu, w którym znajdują interesujące ich treści. Chcą być traktowani z szacunkiem, podczas gdy sami często nie dotrzymują danego słowa i nie wykazują się inicjatywą. Bardzo mocno stawiają na swoją indywidualność i wyjątkowość, a okazuje się, że wielu z nich żyje w bardzo podobny sposób. Kim tak naprawdę jest globalny nastolatek?

Kategorię „globalnego nastolatka” coraz częściej można spotkać we współczesnych studiach kulturowych. [...] Tożsamość takiego nastolatka jest w znaczenie mniejszym (lub nawet niewielkim) stopniu kształtowana przez wartości

¹¹ *Spółeczeństwo informacyjne*, Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Sp%C5%82ecze%C5%84stwo_informacyjne [dostęp: 2023/06/03].

¹² M. Hopfinger, *Literatura w kulturze audiowizualnej* „Pamiętnik Literacki” 1992, t. 83, z. 1, s. 98–113.

¹³ A. Warzocha, *Wychowanie do lektury 2.0*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2022, s. 12.

narodowe i państwowe, w znacznie większym – przez kulturę popularną, mass media oraz konsumpcję¹⁴.

Zbyszko Melosik wskazuje na pierwszą ze sprzeczności wyróżnionych przez Oleszkowicz i Senejko – dychotomię między egzystencją w globalnej wiosce a funkcjonowaniem jako obywatel określonego państwa, którego wartości mogą pozostawać odmienne. Refleksja badacza ma jednak szerszy charakter, ponieważ obejmuje również dalsze uogólnienia dotyczące istoty tożsamości jednostki. Globalny nastolatek, niezależnie od kraju i kontynentu, należy do wielkomiejskiej młodzieży z klasy średniej oraz co więcej:

[...] nastolatek żyjący w Paryżu, Warszawie, Los Angeles, Pekinie, Bangkoku jest bardziej podobny do swojego rówieśnika z Sydney, Lagosu, Sztokholmu czy Limy z tej samej klasy niż do osoby w tym samym wieku żyjącej w jego własnym kraju, ale w rodzinie chłopskiej lub robotniczej [...]. Więcej jeszcze – powstanie globalnej kultury młodzieżowej powoduje, że nastolatki na całym świecie (włączając w to kraje Trzeciego Świata) są znacząco bardziej podobne do siebie wzajemnie niż do pokolenia swoich rodziców. Globalna kultura popularna i globalna komunikacja, działając w poprzek granic i kontynentów, rozpraszają różnice – narodowe, państwowe, etniczne i językowe¹⁵.

Zdecydowanie więcej łączy niż dzieli nastolatków z pokolenia Z i alfa, co ułatwia refleksję nad tym, kim jest współczesne dziecko, jednakże zarazem zasmuca, ponieważ coraz trudniej będzie o znalezienie wyjątkowości i różnic pomiędzy poszczególnymi państwami czy kręgami kulturowymi. Poza wskazanymi powyżej cechami globalnego nastolatka można również wskazać inne atrybuty, które są dla niego charakterystyczne¹⁶:

- jest pragmatyczny, łatwo się komunikuje;
- jest tolerancyjny dla różnic i odmienności;
- cechuje go sceptycyzm wobec idei większego zaangażowania, gdyż żyje w obliczu konieczności ciągłej adaptacji i zmian;
- wszelkie prawdy i wiedza są przez niego ciągle relatywizowane;
- nie identyfikuje się ze znaczeniami i wartościami typowymi dla jego społeczności czy kultury;
- akceptuje mozaikowość i bogactwo świata;

¹⁴ Z. Melosik, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013, s. 141.

¹⁵ Tamże, s. 141-142.

¹⁶ Por. tamże, s. 142-154; E. Rzońca, *Pokolenie Z. Aktywność na portalach społecznościowych a więzi społeczne*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2023, s. 22-26.

- może żyć wszędzie, nie odczuwając alienacji, wyższości kulturowej nad tym, co lokalne (tożsamość „każda”);
- trywializuje odmienne konteksty kulturowe;
- obawia się nudnego, monotonnego życia; jest w ciągłym ruchu;
- swobodnie potrafi kształtować i modyfikować swoją tożsamość, dostosowując ją do własnych potrzeb;
- potrzebuje nowych technologii do sprawnego funkcjonowania w codzienności;
- jest wielozadaniowy, kreatywny, pozostaje pod wpływem wielu bodźców;
- spotyka się ze znajomymi i przyjaciółmi częściej on-line niż na żywo;
- w sytuacji zagrożenia jest solidarny z innymi;
- przyswaja ogrom informacji z różnych serwisów.

Powyższa, i tak bardzo skrócona, lista typowych cech i zachowań globalnego nastolatka pokazuje, w jaki sposób może być sportretowana tego typu postać literacka w najnowszej prozie dziecięcej i młodzieżowej oraz w jaki sposób autorzy „literatury osobnej”¹⁷ przedstawiają młode pokolenia w swoich powieściach.

Literackie oblicza globalnego nastolatka

Od XIX w. książka dla młodego odbiorcy przechodziła wiele przemian i była odbiciem tego, co działo się w tym samym czasie w obiegu wysokoartystycznym. Rozwój postmodernizmu wpłynął także na poetykę literatury dla niedorosłego czytelnika. Początkowo powieść dla dzieci i młodzieży miała przede wszystkim charakter dydaktyczny i wychowawczy, a dopiero później artystyczny. W erze globalizacji i związanymi z nią wszelkimi innymi zjawiskami twórczość skierowana do młodego odbiorcy zyskała całkowicie nowy charakter – komercyjny¹⁸. Nie oznacza to równocześnie, że zatraciła swój pierwotny cel oraz kształt.

¹⁷ Określenie użyte przez Jerzego Cieślukowskiego zostało wykorzystane w celu unikania ciągłych powtórzeń, gdyż w najnowszych badaniach raczej powinno się unikać tego typu wartościujących epitetów jak „osobna” czy „ta czwarta”. Zob. J. Cieślukowski, *Literatura osobna*, wybór R. Waksmund, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985, s. 9–20; J. Papużyńska, *Inicjacje literackie. Problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1981, s. 28–40; K. Wądołny-Tatar, *Narracje (re)konstrukcyjne, narracje interwencyjne, literackie reprezentacje dzieciństwa*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2021, s. 8–10.

¹⁸ Por. W. Wróblewska, *Postmodernizm we współczesnej literaturze dla dzieci i młodzieży*, w: *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*, red. G. Leszczyński, D. Świerczyńska-Jelonek, M. Zajac, Wydawnictwo UW, Warszawa 2006, s. 101–103.

Rozpatrując literaturę dziecięcą czasów współczesnych możemy mówić o pewnym charakterystycznym dla niej zespole kanonów formy literackiej: występowanie bohatera dziecięcego lub wyposażonego w dziecięcą psychikę, zmienność nastrojów, szczęśliwe zakończenie, ograniczenie w przedstawianiu scen drastycznych i budzących lek. Specyficzny jest także dobór tematów i problemów literatury dziecięcej, wypływający przede wszystkim z problematyki i właściwości psychicznych poszczególnych faz rozwojowych odbiorcy. Specyfika ta jest właściwością płynną, a wszelkie granice – na przykład próg drastyczności czy zakres problemowy – zmieniają się zależnie od wymagań wychowawczych epoki, a nawet kształtują się różnie w literaturach różnych krajów. Jednakże istnieją one wszędzie i wszędzie są w mniejszym lub większym stopniu respektowane¹⁹.

Najnowsza proza dla niedorosłego czytelnika ma nadal współwzrastać i wpływać na socjalizację, ale dostosowując się do panujących zasad oraz reguł rynku książki i problemów otaczających współczesnego młodego człowieka. Wybrane przykłady powieści, o których będzie mowa dalej, nie wpisują się też w pełni w postmodernistyczną wizję książki, gdyż nie wkraczają w sferę komercyjnej kultury popularnej, nie dostarczają łatwej i przyjemnej rozrywki oraz przyjemności, zmuszają do podjęcia wysiłku poznawczego. Nie anektują też prostych schematów fabularnych horroru czy romansu, a także nie upraszczają wizji świata, a język (także tłumaczeń) ma znamiona stylu wysokoartystycznego.

Zdaniem Joanny Papużyńskiej bohater dziecięcy oraz towarzyszące mu problemy są konstruowani w taki sposób, aby odpowiadać wymogom epoki oraz właściwościom psychologicznym odbiorcy. Współczesna powieść dziecięca i młodzieżowa nie może nie odnosić się do wyzwań czy problemów takich jak zaburzone relacje międzyludzkie, spowodowane najczęściej do kontaktu w internecie, nowe problemy cywilizacyjne, życie w samotności oraz wiele innych²⁰.

Grzegorz Leszczyński w swojej monografii *Bunt czytelnika* zauważa także, że:

[...] młody człowiek naszych czasów jako bohater utworów literackich, filmowych i teatralnych w stopniu wcześniej niespotykanym i w natężeniu obcym wcześniejszym przekazom kultury pogrążony jest w świecie chaosu i tragizmu,

¹⁹ J. Papużyńska, *Literatura dla dzieci i młodzieży – pojęcie i problemy klasyfikacji*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*, red. A. Przecławski, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 30–31.

²⁰ A. Józefowicz, *Obrazy dzieciństwa w polskiej prozie dziecięcej XXI wieku. W poszukiwaniu kontekstów edukacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020, s. 15–20.

przesiąknięty złem, które okazuje się wszechobecne i przed którym nie ma żadnej ucieczki; w świecie, który nie otwiera żadnych perspektyw nadziei, nie „uskrzydla” młodości, przeciwnie: unicestwia podłoże, na którym właściwe młodości marzenia mogłyby się rozwinąć. Szczelnie osaczony przez zło sam złem nasiąka²¹.

Badacz snuje bardzo niepokojącą wizję młodzieżowego bohatera literackiego. Postrzega go jako osobę uległą, która dąży do unicestwienia, cierpi, jest uwikłana w tragizm, nie ma jasnych perspektyw na przyszłość, a przede wszystkim nie jest kowalem własnego losu i jest uzależniona od innych²². Rzeczywistość wokół nie sprzyja budowaniu bezpiecznych i stabilnych fundamentów, gdyż ciągłe zmiany zmuszają do redefiniowania i podważania swojej tożsamości. Istnieje jednak wiele przykładów, w których globalny nastolatek zwycięsko wychodzi ze wszelkich tarapatów i stawia czoła problemom, co daje przykład młodym czytelnikom, że każdej sytuacji można sprostać.

Przez wieki postać literacka²³ była centralnym punktem analizy i rozważań nad literaturą. Już tradycja antyczna wyznacza jej miejsce służebne względem fabuły, jednakże współczesne literaturoznawstwo zepchnęło na margines ten element budowy dzieła literackiego, jednakże literaturze dziecięcej i młodzieżowej bohater literacki (szczególnie dziecko, nastolatek) jest jednym z najważniejszych elementów świata przedstawionego. Jest to związane z tradycją baśni, która charakteryzuje się typizacją bohatera, wyznacza jej pewne schematy oraz redukuje pewne cechy do znacznego stopnia jednorodności. Każda postać ma określoną funkcję i cechy charakteru pozwalające tę funkcję spełnić²⁴. Czytelnik ma się w pełni zidentyfikować z głównymi bohaterami i przeżyć wraz z nimi przygody oraz doświadczyć przemiany pod wpływem czytanej przez siebie historii, a pozwala na to tylko sytuacja, w której zarówno odbiorca, jak i postacie literackie są w podobnym

²¹ G. Leszczyński, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2010, s. 18.

²² Por. tamże, s. 20–30.

²³ Zob. A. Łebkowska, *Postać literacka w perspektywie współczesnego dyskursu o narracji*, „Ruch Literacki” 2002 nr 3, s. 241–254; D. Łazarska, *Postać literacka jako przedmiot rozmyślań aksjologicznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N. Educatio Nova” 2020, nr 5, s. 117–130; E. Kasperski, *Między poetyką i antropologią postaci. Szkic zagadnień*, w: *Postać literacka. Teoria i historia*, red. E. Kasperski, B. Pawłowska-Jadryk, Wydawnictwo UW, Warszawa 1998, s. 9–41; H. Markiewicz, *Postać literacka*, w: tegoż, *Prace wybrane*, t. 4: *Wymiary dzieła literackiego*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1996.

²⁴ Zob. K. Makowiecka, *Postać dziecka w literaturze fantasy – rekonesans*, w: *Kultura literacka dzieci i młodzieży u progu XXI stulecia*, red. J. Papużińska, G. Leszczyński, Wydawnictwo UW, Warszawa 2002, s. 110–125.

wieku. W dalszej części artykułu zostaną poddane analizie i interpretacji wybrane fragmenty trzech polskich realistycznych powieści społeczno-obyczajowych²⁵: Pawła Beręsewicza *Szeptane*, Zuzanny Orlińskiej *Wstydu za grosz!* i Katarzyny Ryrych *Król*.

Powieść *Szeptane* (2023) autorstwa Pawła Beręsewicza stanowi współczesną narrację literacką podejmującą problematykę etyczną oraz analizującą społeczne konsekwencje marketingu szeptanego w przestrzeni internetowej. Utwór koncentruje się na losach grupy uczniów szkoły średniej, którzy chcą uczestniczyć w finale Ligi Mistrzów organizowanym na Stadionie Narodowym w Warszawie i podejmują różnorodne prace dorywcze, w tym kolportaż materiałów reklamowych w przestrzeni miejskiej. W toku fabuły bohaterowie stają wobec kolejnych wyzwań oraz konfrontują się z dylematami moralnymi wynikającymi z angażowania się w działalność promocyjną prowadzoną w internecie. Filip, główna postać powieści, rozpoczyna współpracę w zakresie tworzenia internetowych rekomendacji produktowych, co staje się punktem wyjścia do problematyzacji etycznych aspektów manipulacji informacjami w cyberprzestrzeni. Powieść podejmuje zagadnienia związane z mechanizmami perswazji w komunikacji internetowej, wpływem anonimowych treści na kształtowanie opinii publicznej oraz z rolą mediów społecznościowych w procesie internalizacji norm i wartości przez młode pokolenie.

Wstydu za grosz! (wyd. 1: 2020, wyd. 2: 2024) autorstwa Zuzanny Orlińskiej stanowi przykład literatury młodzieżowej podejmującej problematykę tożsamości, samoakceptacji oraz interakcji międzypokoleniowych. Utwór, nagrodzony II Nagrodą w V Konkursie Literackim im. Astrid Lindgren, koncentruje się na relacji między nastoletnią Julianką a jej babcią Delfiną, reżyserką teatralną. Bohaterki mierzą się zarówno z oczekiwaniami społecznymi, jak i własnymi emocjami. Julianka, konfrontując się z presją rówieśniczą, doświadcza kryzysu tożsamości, podczas gdy Delfina staje w obliczu ageizmu i redefinicji swojej roli społecznej. Istotnym punktem w fabule utworu jest decyzja starszej bohaterki o prowadzeniu warsztatów teatralnych dla seniorów, których kulminacją staje się inscenizacja *Dziadów* Adama Mickiewicza. Powieść wpisuje się w nurt współczesnej literatury młodzieżowej eksplorującej kwestie dojrzewania, różnorodności oraz dynamiki relacji międzypokoleniowych, podkreślając znaczenie akceptacji własnej tożsamości i rewizji norm społecznych.

Król Katarzyny Ryrych (wyd. 1: 2015, wyd. 2: 2022) stanowi literacką analizę zjawiska społecznej marginalizacji oraz wpływu kryzysów ekonomicznych na życie jednostki. Fabuła koncentruje się na doświadczeniach

²⁵ Zob. J. Papuzińska, *Powieść społeczno-obyczajowa*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie...*, dz. cyt., s. 98–114.

ośmioletniego Patryka, który po bankructwie rodzinnej firmy i utracie domu zostaje zmuszony do zamieszkania na zaniedbanym osiedlu w „Brooklynie”, zlokalizowanym na obrzeżach jednego z polskich miast. Dla nastolatka nowa rzeczywistość wiąże się z trudnościami adaptacyjnymi oraz destabilizacją struktur rodzinnych, wynikającą z ekonomicznego i psychologicznego kryzysu jego rodziców. Matka, podporządkowana konieczności intensywnej pracy zawodowej, traci bezpośredni kontakt z dzieckiem, podczas gdy ojciec popada w uzależnienie od alkoholu, przez co przejawia skłonności do przemocy domowej. Kluczowym punktem fabuły staje się relacja Patryka z Celestynem, bezdomnym mężczyzną pełniącym funkcję mentora, który wprowadza chłopca w rzeczywistość życia na marginesie społecznym, umożliwia mu redefinicję siebie i wzorców przynależności społecznej. Powieść, przedstawiona z perspektywy narracji pierwszoosobowej, koncentruje się na analizie emocjonalnych doświadczeń chłopca, podkreśla znaczenie relacji interpersonalnych w procesie radzenia sobie z trudnościami życiowymi. W warstwie problemowej utwór eksploruje kwestie adaptacji do nowych warunków społeczno-ekonomicznych, psychologicznych konsekwencji ubóstwa oraz wpływu więzi międzyludzkich na strategię radzenia sobie z sytuacjami kryzysowymi.

Z powyższych opisów wyłania się obraz bohaterów będących w kryzysie czy też na rozstaju, poszukujących rozwiązań dopasowanych do realizacji własnych celów. Filip z powieści Beręsewicza przyjmuje pracę w marketingu bezpośrednim i internetowym bez jakiegokolwiek refleksji (jest pragmatyczny, relatywizuje prawdę i wiedzę na temat promowanych przez niego produktów); Julianka poszukuje ciągle swojego miejsca w społeczności równolatków, ale świetnie odnajduje się we współpracy ze swoją babcią w ramach przygotowań sztuki (akceptuje mozaikowość i bogactwo świata, jest tolerancyjna dla różnic, adaptuje się do zmian); Patryk, mimo młodego wieku, stara się odnaleźć w trudnej dla siebie sytuacji zamieszkania na zubożałym osiedlu i przyjmuje rolę opiekuna rodziny oraz nawiązuje relację z tajemniczym Celestynem (łatwo się komunikuje, swobodnie potrafi kształtować i modyfikować swoją tożsamość, dostosowując ją do własnych potrzeb). Należy jednak zaznaczyć, że Filip i Julianna sami dokonują wyborów w swoim życiu i realizują własne cele oraz ambicje, a młody Patryk niestety musi płacić za błędy swojego ojca. Historiom wspomnianych bohaterów jest znacznie bliżej do opisu literatury dziecięcej i młodzieżowej zaproponowanego przez Leszczyńskiego niż przez Papużyńską, jednakże nadal mają one pełnić funkcję współwychowawczą i poznawczą dla młodego czytelnika.

Kim jesteś, globalny nastolatek?

Dokładne scharakteryzowanie globalnego nastolatka oraz opisanie przestrzeni, w których się porusza i funkcjonuje (dom, szkoła, rodzina, przyjaciele, czas wolny itd.), wymagałoby odrębnej monografii, dlatego też w niniejszej pracy zostanie pokazane, w jaki sposób bohaterowie są przedstawiani w początkowych partiach utworu.

Zazwyczaj w pierwszych rozdziałach poznajemy postacie oraz wyróżniające ich cechy pozwalające odbiorcy na zakwalifikowanie ich do odpowiednich kategorii. Zabieg ten jest niezwykle istotny w literaturze dla młodego czytelnika, w której postaci powinny być aksjologicznie jednoznaczne²⁶. Poza ukazaniem pierwszych widocznych cech głównych bohaterów należy także wprowadzić swego rodzaju problem, rozterkę, wyzwanie wywołujące zaciekawienie odbiorcy i zachęcenie go do dalszej lektury. Nie bez znaczenia jest także młodzieżowy, często emocjonalny język pozwalający na jednoznaczne zidentyfikowanie, z czym mierzy się bohater. Sposoby kreowania i prezentowania postaci mają wprost nawiązywać do problemów współczesności, z którymi mierzą się globalni nastolatki.

W powieści *Szeptane* Pawła Beręsewicza grupa chłopców zмага się z trudami łączenia pierwszej pracy zawodowej, szkoły oraz realizacji własnych marzeń o kupieniu biletów na finał Ligi Mistrzów odbywający się na Stadionie Narodowym w Warszawie:

W ulotkach robiliśmy we wtorki i czwartki. Szliśmy wtedy na trzecią lekcję i rano mogliśmy podyżurować na Patelni. Po pracy w metro i pędziliśmy do szkoły. Nasze liceum było dwa kroki od stacji Raławicka i często udawało się zdążyć.

Kiedy po raz pierwszy usłyszałem, że Bartek zatrudnił się w tym fachu, pomyślałem, że mu odbiło. Wstawać przed piątą? Snuć się po ciemku po zasmrodzonych podziemiach? Wciskać ulotki zaspanym zombie? Musiałbym chyba upaść na głowę!

Albo mieć wielkie marzenie²⁷.

Bartek miał sprawę dogłębnie przemyślaną. Też, jak twierdził, groszem nie śmierdział, ale za to wiedział, jak zarobić. Wtedy zaproponował nam

²⁶ Zob. D. Łazarska, *Bohaterowie prozy dla dzieci i młodzieży oraz ich wpływ na młodych odbiorców*, „Filoteknos” 2022, nr 12, s. 161–173; I. Morawska, *Literackie kreacje postaci historycznych w cyklu książek dla młodych czytelników „Zdarzyło się w Polsce”*, „Filoteknos” 2022, nr 12, s. 333–344; E. Kozłowska, *Bohater dziecięcy w lekturze szkolnej (na wybranych przykładach)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Dydaktyka 8” 2013, nr 79, s. 42–52.

²⁷ P. Beręsewicz, *Szeptane*, dz. cyt., s. 6.

te ulotki. Sam pracował tak już od kilku tygodni i przysięgał, że to robota marzenie.

– Nic nie musisz robić – zachwalał. – Stoisz, rozdajesz i tyle. Kasa płynie²⁸.

Główny bohater – Filip – wraz ze swoimi kolegami Bartkiem, Jackiem i Uszatkiem, wpisują się w charakterystyczne cechy globalnego nastolatka. Zrobią bardzo dużo (prawie wszystko), aby osiągnąć swój cel – zaczyna ją mało opłacalną, lecz bardzo łatwą pracę w tzw. marketingu bezpośrednim, co świadczy o ich pragmatyczności i wielozadaniowości. Filip podaje w wątpliwość to, czy przyniesie ona korzyści i czy w ogóle ma jakikolwiek sens. Jest to szczególnie widoczne w sytuacji, kiedy młodzi bohaterowie rozdają ulotki reklamujące środek na odchudzanie. Nie jest to jedyny przykład świadczący o zdolnościach adaptacyjnych nastolatka. Filip wśród swoich kolegów wyróżnia się także doświadczeniem uczenia się w Wielkiej Brytanii przez dwa lata i bardzo dobrze dostosowuje się do życia w polskiej szkole, co pokazuje, że globalny nastolatek może żyć wszędzie, nie odczuwając alienacji.

W dalszej części utworu młody chłopak, pomimo swoich początkowych zawodowych rozterek, w pełni akceptuje warunki pracy, byle tylko móc zapłacić za bilet na mecz. Otrzymuje swego rodzaju awans i zaczyna pracę w marketingu internetowym, polegającą na tworzeniu nieprawdziwych kont na forach internetowych w celu zachęcania innych użytkowników do zakupu poszczególnych produktów. Po pewnym czasie „kariera” Filipa rozwija się w nieoczekiwany dla niego sposób. Wykorzystuje on znajomość języka angielskiego oraz środowiska internetowego i zostaje zatrudniony do tworzenia politycznych fake newsów skierowanych przeciwko jednemu z australijskich lokalnych polityków. Pisze informacje oczerniające Jima Paulsona, sugerujące promowanie przez niego pedofilii i narkotyków. W tym celu wykorzystuje informacje z internetu i adaptuje je na potrzeby kampanii. Nastolatek nie widzi w tym nic złego, w pełni dopasowuje swoje przekonania i relatywizuje rzeczywistość, byle tylko zdobyć pieniądze i przychylność współpracującej z nim Anki, w której jest zauroczony. W zakończeniu czytelnik dowiaduje się, że Filip ogląda mecz ze swoim przyjacielem, lecz także w trakcie trwania rozgrywki otrzymuje wiadomość o tragicznych skutkach swojej pracy.

Jim Paulson, kandydat na burmistrza miasta Yackandandali, został ciężko ranny w zamachu przed lokalem wyborczym. Sprawca oddał w jego kierunku trzy strzały, krzycząc „Śmierć dilerom i pedofilom!”. Podjęto decyzję o zawieszeniu wyborów.

²⁸ Tamże, s. 9.

Pięćdziesiąt tysięcy ludzi zerwało się z miejsc. Część wyrzuciła ręce w triumfalnym geście, część złapała się za głowy. Wysoko aż pod dach stadionu i dalej w wygwieżdżone niebo poniósł się ogłuszający ryk:

– Troo!

A w każdym razie coś podobnego²⁹.

Powieść pokazuje przemianę bohatera, płynność jego przekonań wobec świata, wartości i przyjaciół oraz pokazuje, że współczesny nastolatek może żyć w każdych warunkach, byle tylko realizować własne ambicje i zdobyć uznanie innych osób. Jednakże należy też docenić zaangażowanie i ogromną motywację chłopaka do pracy, co nie jest dość częstym zjawiskiem wśród współczesnych licealistów. Cechy globalnego nastolatka są pokazane w dość negatywny sposób, a reprezentujące je zachowania wywołują nieprzewidywane dla innych ludzi i głównego bohatera skutki, dlatego też historia Filipa nie jest pozbawiona warstwy dydaktycznej. Autor przestrzega młodych odbiorców przed konsekwencjami nadużywania internetowych narzędzi marketingowych oraz prezentuje wartość brania odpowiedzialności za swoje czyny – uczy, że każda akcja musi wywoływać reakcję niezależnie od tego, gdzie na świecie znajduje się dana jednostka.

Czy każdy nastolatek jest „globalny”?

Nie każdy bohater czy bohaterka najnowszych powieści młodzieżowych reprezentuje któreś z cech globalnego nastolatka lub w ogóle wpisuje się w ten schemat. Niektóre z tych cech są głęboko ukryte, nie pojawiają się wcale lub też ujawniają się u osób, po których nie można się tego spodziewać. Julianka i Delfina – wnuczka i babcia – to dwie główne postacie powieści Zuzanny Orlińskiej *Wstydu za grosz!*. Mierzą się one z wyzwaniami stojącymi przed przedstawicielami ich pokoleń: poszukiwaniem swojego miejsca w grupie i społeczeństwie, (re)konstruowaniem własnej tożsamości, ageizmem czy też dbaniem o własne zdrowie fizyczne i psychiczne³⁰. Ich wzajemna relacja jest zdecydowanie bliższa, mocniejsza i bardziej wspierająca niż z ich rówieśnikami.

²⁹ Tamże, s. 262.

³⁰ Podobną problematykę porusza powieść Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel *Stan splątania*, w której można odnaleźć wypisane wątki. Zob. K. Wądolny-Tatar, *Terapia międzypokoleniowej narracji w „Stanie splątania” Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel. Studium relacji*, „Polonistyka. Innowacje” 2022, nr 12, s. 333–344.

- Depilacja brazylijska. To były ostatnie słowa, jakie usłyszałam przed śmiercią
- Przecież jeszcze żyjesz.
- Tak się tylko wydaje.
- Babka odwróciła głowę i zapatrzyła się w styczniowe niebo za oknem. [...]
- Od depilacji jeszcze nikt nie umarł – powiedziała irytująco kpiącym tonem.
- Ale ze wstydu tak! Przecież nawet się mówi: umrzeć ze wstydu.
- Łatwiej powiedzieć, trudniej zrobić.
- Bez obaw, postaram się – burknęła Julianna, a babka natychmiast oderwała wzrok od okna i spojrzała na nią czujnie.
- Dziecko, co też ci chodzi po głowie? Życie to... życie. Nie warto z niego rezygnować z takiego powodu.
- Uważasz, że to głupi powód? – nastroszyła się Julianna.
- Ależ skąd! – zaprotestowała babka i wyglądało na to, że mówi szczerze. – Ja tylko myślę, że żaden, no, może prawie żaden nie jest tak ważny, żeby umierać. Błede, wiszące nisko nad horyzontem słońce połknęła ciemna chmura i nagle zapadła noc.
- Ale do szkoły już więcej nie pójde – wymamrotała Julianna, obracając się twarzą do ściany i naciągając koc na głowę.
- Musiała docenić, że babka powstrzymała się w tym momencie od uwag na temat ocen, egzaminów gimnazjalnych i szans na dobre liceum. Powiedziała tylko:
- Jak chcesz – i poklepała Julianę po ukrytym pod kocem ramieniu
- Babka była w porządku³¹.

Już na pierwszych stronach powieści widać wyjątkową, silną więź łączącą wnuczkę z babcią. Poza pełnym zrozumieniem sytuacji Julianki, Delfina dosłownie uratowała życie nastolatki, powstrzymując ją przed popełnieniem samobójstwa, gdyż młoda dziewczyna nie mogła sobie poradzić z targającym nią wstydem i depresją. Zmienność i niepewność otaczającej obie kobiety rzeczywistości wystawia ich wiedzę o świecie i odporność psychiczną na próbę. Julianna ma trudności nie tylko w relacjach rówieśniczych, lecz także w rodzinnych. Nie za bardzo może liczyć na pełne wsparcie własnej mamy, która rozwiodła się z ojcem, a ten ma już kolejną partnerkę, co jest kolejnym powodem do wstydu dla nastolatki. Całej sytuacji nie upraszczają także media społecznościowe, wywołujące kolejne nieprzyjemne emocje i myśli.

Odruchowo sprawdziła, co na Facebooku, ale zaraz tego żałowała. Już na wstępie uderzyło ją zdjęcie taty. Uśmiechnięty, mrużący oczy od słońca, ze szpakowatą, kędzierzawą czupryną rozwianą przez wiatr stał na tle intensywnie szmaragdowego morza, gestem szczęśliwego posiadacza obejmując smukłą, długowłosą i długonogą osobę o oczach skrytych za wielkimi okularami przeciwsłonecznymi.

³¹ Z. Orlińska, *Wstydu za grosz!*, dz. cyt., s. 5–6.

Podpis pod zdjęciem brzmiał: „Portugalia cudowna! Na obiad dzisiaj najlepszy homar ever <3Karolina #wbrewpozorompraca #baroque #music #concert”. Tak wyglądał cały album, w którym zdjęcia z koncertów Portugalii przeplatały się ze zbliżeniami kolejnych porcji frutti di mare oraz selfikami taty i Karoliny pływających się bezwstydnie w słońcu i szczęściu.

To było okropne.

Mam nadzieję, że mama wyrzuciła go ze znajomych – pomyślała Julianka. – Albo przynajmniej wygasiła. Oglądanie tego na pewno nie poprawiłoby jej nastroju³².

Dziewczyna bierze na siebie ciężar rozstania matki, do tego musi rozwiązywać własne codzienne problemy. Trudno jej się zaadaptować do zmian w życiu, nie potrafi zaakceptować różnych decyzji dorosłych i ma trudności w komunikacji z innymi. Jej życia nie ułatwiają ekscentryczne zachowania jej babci Delfiny, która momentami zachowuje się mniej dojrzałe od niej i sprawia wrażenie, że to właśnie ona jest nastolatką. W przeciwieństwie do Filipa z powieści Beręsewicza, Julianna nie ma w sobie siły do rozwiązywania problemów i często ulega swoim emocjom, co też jest zapewne jednym ze skutków depresji. Bohaterka znajduje ukojenie w pisaniu *Księgi Wstydu*, która staje się przestrzenią do wyrażania swoich emocji (przede wszystkim wstydu, złości) i wątpliwości.

1. Wstyd, że nie wiem, co to jest depilacja brazylijska.
2. Potworny wstyd, że inni się o tym dowiedzieli.
3. Wstyd, że sprawdzam FB i Insta M. G. jak głupia. Po co?
4. Wstyd za ojca, że zachowuje się jak zakochany idiota i wstawia te wszystkie serduszka, tagując Karolinę.
5. Wstyd za mamę, że jest taka rozmamłana.
6. Okropny wstyd, kiedy D. [Delfina – przyp. M.M.] przedstawiła mnie dyrektorowi domu kultury jako swoją asystentkę. Czułam się ośmieszona.
7. Straszny wstyd, kiedy D. zmusiła mnie, żeby zawołać Al. [Alika – przyp. M.M.] do naszego stolika w kinie i gadała z nim, a on się patrzył na mnie jak na wariatkę. Żenada do kwadratu³³.

Wstyd jest dominującą emocją w życiu nastolatki³⁴, nie pozwala jej pójść do przodu i powoduje, że ulega wpływom innych ludzi; nie potrafi postawić granic. Wrażliwość Julianny sprawia, że wycofuje się ona częściowo

³² Tamże, s. 30

³³ Tamże, s. 72.

³⁴ Por. A. Kleszczewska-Albińska, R. Albiński, *Wstyd i poczucie winy w teorii i badaniach*, „Psychologia Jakości Życia” 2009, t. 8, nr 1, s. 101–120; J. Górską, *Wstyd jako emocja wywoływana społecznie*, „Societas/Communitas” 2012, nr 14 (2), s. 177–190.

z życia i powoli traci swoją indywidualność. Jednakże nastolatka odnajduje się na nowo i dostrzega radość z życia, dzięki pomocy babci Delfinie w przygotowaniu spektaklu opartego na motywach *Dziadów* Mickiewicza w podwarszawskim domu kultury, w którym biorą udział seniorzy z klubu teatralnego.

Powieść Orlińskiej pokazuje inne oblicze globalnego nastolatka – jako istoty kruchej, wrażliwej, która pod wpływem wielu bodźców czuje się przytłoczona, zagubiona w rzeczywistości i częściowo samotna³⁵. Trudno jej dojrzewać, gdyż nie ma wzorca, z którego może czerpać, przez co sama musi konstruować własną tożsamość.

Kiedy dziecko staje się nastoletnim dorosłym

Ostatnią z omawianych powieści będzie *Król Katarzyny Ryrych* – książka przedstawiająca historię ośmioletniego Patryka zmuszonego do błyskawicznego dorostnięcia i przeżycia w przyspieszonym tempie nastoletniego życia i stania się odpowiedzialnym za siebie oraz swoją matkę dorosłym opiekunem rodziny. Narracja w powieści jest prowadzona z perspektywy nastoletniego, prawie już dorosłego bohatera, i ma ona styl pamiętnikarski. Z przywołanego już opisu fabuły wiadomo, że chłopiec doświadcza diametralnej zmiany statusu materialnego i społecznego³⁶ – jego rodzina traci dochody i przeprowadza się na osiedle nazywane „Brooklyn”, gdzie żyją osoby z marginesu.

Tak nazywał się nasz dom. Po prostu ktoś nabazgrał na ścianie „BROOKLYN” i gdy pytano: „Gdzie mieszkasz?”, odpowiadałeś: „W Brooklinie”, i wszystko było jasne. [...]

Dwupiętrowy, odrapany, ze starymi drewnianymi oknami, które raz otwarte nie dawały się zamknąć, z ciekącymi kranami, ze szczurami wielkości kotów buszującymi w śmietniku.

Brooklyn dał mi pierwszą poważną lekcję życia nie spuszczaj niczego z oka. Nigdy. Wystarczyło, żebym zostawił swój rower oparty o ławkę i poszedł wysikać się w pobliskie krzaki.

– Ukradli mi rower – poskarżyłem się, wchodząc do domu.

Ojciec tylko na to czekał. Nosiło go od rana, nareszcie znalazł winnego.

Matce przy okazji też się oberwało, a kiedy się zmęczył, po prostu wyszedł z domu. [...]

³⁵ Por. A. Józefowicz, *Wartości edukacyjne współczesnej prozy dziecięco-młodzieżowej w kontekście problemów dziecka osamotnionego*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2016, nr 11, s. 272–289.

³⁶ Por. J. Kajstura, *Rzecz jako „sposób na szarość, lekarstwo na beznadzieję” w prozie dla młodzieży Katarzyny Ryrych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica” 2018, nr 1, s. 168–180.

To dziwne – w pobliżu było kilka monopolowych i tylko jeden spożywczy, gdzie też można było kupić piwo albo coś mocniejszego. Zupełnie jakby ludzie nie musieli jeść. Zresztą, patrząc na mojego ojca, można było dojść do właśnie takiego wniosku³⁷.

Nowa przestrzeń wymusiła na chłopcu całkowitą redefinicję własnego „ja”. Na początku wszystko na „Brooklynie” go dziwiło, wszystkie zachowania matki (rozpoczęcie przez nią pracy zawodowej na co najmniej dwa etaty) i ojca (picie, maltretowanie i choroba, przez którą został zamknięty w szpitalu psychiatrycznym) były dla niego nieznane i zaskakujące, musiał nauczyć się codziennego życia od nowa. Mimo wielu trudności zrozumiał, że musi jak najszybciej dojrzeć i stać się w pełni odpowiedzialny za siebie i matkę. Zaakceptował zmiany, a także zaadaptował się do nowych warunków życia, łącząc w sobie cechy dziecka, nastolatka i dorosłego. Powstaje jednak pytanie, czy tego typu problemy powinny spotykać ośmioletniego chłopca?

Patryk odnajduje spokój w książkach i nauce. Pomagają mu przeżyć oraz pozwalają mu na bycie w pełni sobą, pomimo wyśmiewania go przez kolegów z klasy:

Zaczęło się w pierwszej klasie, kiedy pani posadziła nas w ławkach i zapytała, kim chcemy zostać, kiedy dorośniemy.

Dopóki nie nadeszła moja kolej, wszystko było normalnie. Pięć aktorek, trzy piosenkarki, jedna celebrytka, jeden żołnierz, dwu strażaków, prawnik, dentysta, dziennikarz... nawet kandydat na prezydenta.

– A ty? – zapytała pani.

Oczy wszystkich zwróciły się na mnie.

– Wiedźminem – odpowiedziałem.

Od pół roku żyłem opowieściami o GERALCIE z Rivii, po nocach śniły mi się strzygi i krasnoludy i chociaż krew lała się strumieniami, czułem się w tym świecie bezpiecznie.

Miałem dość widoku prawdziwej krwi z mojego nosa, kiedy ojciec wpadał w szal i matka nie była w stanie nas rozdzielić.

– Kim? – zapytała pani, a jej oczy zrobiły się okrągłe jak dwa niebieskie guziki.

– Wiedźminem – powtórzyłem. [...]

– Ale ja pytałam, kim naprawdę chciałbyś zostać – dodała, patrząc na mnie z dziwnym uśmiechem. [...]

– To musicie się jeszcze zastanowić – uśmiechnęła się pani i domyśliłem się, że mówi do mnie i Integracyjnego³⁸.

³⁷ K. Ryrych, *Król*, dz. cyt., s. 11–12.

³⁸ Tamże, s. 7–8.

Patryk poddaje refleksji swoje życie i pokazuje, jak przebiegał proces (re)konstruowania i adaptowania własnej tożsamości do nowego życia. Z jednej strony ujawnia się dziecięca strona osobowości Patryka, wyrażająca się w przekonaniu, że może odgrywać rolę superbohatera (Wiedźmina), z drugiej zaś dostrzegalna jest jego rozwinięta samoświadomość dotycząca podejmowanych decyzji, co skłania go do celowego uciekania w świat fantazji, aby ochronić siebie przez agresją ze strony ojca. Pomimo swojego bardzo młodego wieku Patryk swobodnie kształtuje swoje „ja”, co jest wynikiem wielu wpływających na jego życie, często traumatycznych, wydarzeń. Ważnym momentem w życiu młodego bohatera jest poznanie bezdomnego Celestyna, który staje się dla niego swojego rodzaju mentorem i opiekunem. Relacja ta pokazuje, że Patryk nie ma żadnych barier i oporów w poznawaniu innych ludzi oraz nie kieruje się w swoim życiu żadnymi uprzedzeniami. Otwiera się na nowego przyjaciela i przyjmuje jego rady, dostrzega w nim nawet pewnego rodzaju autorytet.

– Jedni dorastają przez całe życie i nic mogą dorosnąć, a inni robią to w ciągu kilku dni – powiedział kiedyś Celestyn.

To było chyba to, co nazywają szkołą życia. Brooklyn oferował naprawdę ciekawe lekcje³⁹.

Powieść niesie ze sobą wartościowe życiowe lekcje i pokazuje, że każda osoba, niezależnie od statusu materialnego czy społecznego, może doświadczyć ogromnych zmian. W postaci Patryka można dostrzec wiele cech globalnego nastolatka, takich jak: łatwość w komunikacji, tolerancyjność dla różnic i odmienności (relacja z Celestynem), adaptowanie się do ciągłych zmian, relatywizowanie rzeczywistości (życie na „Brooklynie” według panujących tam zasad) czy też brak akceptacji znaczeń i wartości charakterystycznych dla jego społeczności (zdystansowanie się wobec wyborów zawodów jego rówieśników).

Polskie oblicze globalnego nastolatka

Przywołane przykłady polskich powieści pokazują, że przedstawieni w nich bohaterowie nie zawsze w pełni wpisują się w zaprezentowany obraz globalnego nastolatka. Z jednej strony poddają się wpływowi najbliższego środowiska, krytykują i są sceptyczni wobec świata, szczególnie dorosłych, wykorzystują (jeśli mają możliwość) nowoczesne technologie, jednakże dbają również o własną wyjątkową, indywidualną tożsamość i samodzielnie

³⁹ Tamże, s. 76.

odkrywają własną ścieżkę – często także ze wsparciem opiekunów czy mentorów. Część z tych cech jest jednak naturalnym elementem psychorozwoju młodzieży, obserwowanym od dawna. Żaden z przedstawionych bohaterów nie jest typowym przedstawicielem pokolenia Z i alfa, ponieważ wyróżnia się proaktywnością i dbałością o własne „ja”, angażuje się w pomoc, własny rozwój, realizuje postawione cele, nie bagatelizuje tego, co się dzieje wokół.

Autorzy przede wszystkim pokazują w swoich historiach trudności bohaterów w nawiązywaniu relacji, ale skupiają się też w dużej mierze na sposobach rozwiązywania konfliktów (interpersonalnych, wartości) oraz stawiania czoła współczesnym kryzysom. Można zauważyć, że Filip, Julianna i Patryk stają w obliczu wyzwań związanych z przekraczaniem i adaptowaniem rzeczywistości, nadawaniem jej nowych znaczeń oraz posługiwaniem się nowymi, często wcześniej nieznanymi kategoriami myślenia. Interesujące jest także to, że nie we wszystkich fabułach pojawia się wątek korzystania z nowoczesnych technologii – czy też ich nadużywania, tak zauważalny w refleksjach przywołanych badaczy. Często dominują inne trudne tematy (np. zmiana statusu społecznego, zdrowie psychiczne), nieporuszane w codziennych rozmowach dorosłych i dzieci.

Szala tematów najnowszej prozy niebezpiecznie przechyla się w stronę dzieciństwa zdominowanego przez formy cierpienia, bólu (wyłaniające się między innymi z natarchywnej ideologii konsumpcji czy też niestabilności życia w każdym obszarze ponowoczesności). Zauważam sytuację odchodzenia wielu pisarzy dziecięcych od modelu „chronienia” dziecka przed przykrymi tematami, świadomego wybierania drogi przekraczania tabu i w ich obliczu prowokowania czytelnika do dyskusji. Uważam, że to dobrze, gdyż wielu dorosłych czuje się bezradnie w obliczu sytuacji granicznych, tematów „niewygodnych”, nie wie jak o nich rozmawiać, kiedy dzieci oczekują, potrzebują, domagają się takich rozmów⁴⁰.

Badanie konstrukcji i obrazów postaci nastolatków w literaturze młodzieżowej z jednej strony powinno pokazywać przemiany prozy skierowanej do dzieci i młodzieży oraz tego, w jaki sposób literatura odpowiada na przemiany społeczeństwa. Z drugiej strony literatura młodzieżowa, podejmująca problematykę dorastania, może stanowić istotne źródło pomocy w procesie kształtowania tożsamości i poszukiwania własnych strategii radzenia sobie z wyzwaniami, ponieważ okres adolescencji wiąże się z intensywnymi przemianami, które niosą ze sobą zarówno trudności adaptacyjne, jak i możliwości samopoznania. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierają badania literaturoznawcze, które pozwalają nie tylko na głębsze

⁴⁰ A. Józefowicz, *Obrazy dzieciństwa...*, dz. cyt., s. 470–471.

zrozumienie sposobów przedstawiania problemów młodzieży w utworach literackich, ale również na ukazanie wychowawczego i kulturowego potencjału tej twórczości⁴¹.

Bibliografia:

- Bauman Zygmunt, Leoncini Thomas, *Płynne pokolenie*, przeł. Sz. Żuchowski, Czarna Owca, Warszawa 2018.
- Beręsewicz Paweł, *Szeptane*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2023.
- Borowski Dominik, *Między dzieciństwem i dorosłością... Przemiany polskiej prozy dla młodzieży w XXI w.*, praca doktorska, Kraków 2020, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/277212> [dostęp: 2025/08/28].
- Brzezińska Anna, Appelt Karolina, Ziółkowska Beata, *Psychologia rozwoju człowieka*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2016.
- Cieślakowski Jerzy, *Literatura osobna*, wybór Ryszard Waksmund, Nasza Księgarnia, Warszawa 1985.
- Górska Joanna, *Wstyd jako emocja wywoływana społecznie*, „Societas/Communitas” 2012, nr 14 (2), s. 177–190.
- Hanson Rick, Hanson Forrest, *Rezyliencja. Jak ukształtować fundament spokoju, siły i szczęścia*, przeł. Anna Sawicka-Chrapkiewicz, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2023.
- Hopfinger Maryla, *Literatura w kulturze audiowizualnej*, „Pamiętnik Literacki” 1992, t. 83, z. 1, s. 98–113.
- Józefowicz Anna, *Obrazy dzieciństwa w polskiej prozie dziecięcej XXI wieku. W poszukiwaniu kontekstów edukacyjnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2020.
- Józefowicz Anna, *Wartości edukacyjne współczesnej prozy dziecięco-młodzieżowej w kontekście problemów dziecka osamotnionego*, „Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Transdyscyplinarne Studia o Kulturze (i) Edukacji” 2016, nr 11, s. 272–289.
- Kajstura Justyna, *Rzecz jako „sposób na szarość, lekarstwo na beznadzieję” w prozie dla młodzieży Katarzyny Ryrych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Poetica” 2018, nr 1, s. 168–180, <https://doi.org/10.24917/23534583.6.14> [dostęp: 2025/11/06].
- Kasperski Edward, *Między poetyką i antropologią postaci. Szkic zagadnień*, w: *Postać literacka. Teoria i historia*, red. Edward Kasperski, Beata Pawłowska-Jądrzyk, Wydawnictwo UW, Warszawa 1998, s. 9–41.
- Kleszczewska-Albińska Angelika, Albiński Rafał, *Wstyd i poczucie winy w teorii i badaniach*, „Psychologia Jakości Życia” 2009, t. 8, nr 1, s. 101–120.

⁴¹ Por. D. Borowski, *Między dzieciństwem i dorosłością... Przemiany polskiej prozy dla młodzieży w XXI w.*, praca doktorska, Kraków 2020, s. 95–96, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/277212> [dostęp: 2025/08/28].

- Kozłowska Elżbieta, *Bohater dziecięcy w lekturze szkolnej (na wybranych przykładach)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Dydaktyka 8” 2013, nr 79, s. 42–52.
- Leszczyński Grzegorz, *Bunt czytelników. Proza inicjacyjna netgeneracji*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2010.
- Łazarska Danuta, *Bohaterowie prozy dla dzieci i młodzieży oraz ich wpływ na młodych odbiorców*, „Filoteknos” 2022, nr 12, s. 161–173.
- Łazarska Danuta, *Postać literacka jako przedmiot rozmyślań aksjologicznych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio N. Educatio Nova” 2020, t. 5, s. 117–130, <https://doi.org/10.17951/en.2020.5.117-130> [dostęp: 2025/11/06].
- Łebkowska Anna, *Postać literacka w perspektywie współczesnego dyskursu o narracji*, „Ruch Literacki” 2002, nr 3, s. 241–254.
- Makowiecka Karolina, *Postać dziecka w literaturze fantasy – rekonesans*, w: *Kultura literacka dzieci i młodzieży u progu XXI stulecia*, red. Joanna Papużyńska, Grzegorz Leszczyński, Wydawnictwo UW, Warszawa 2002, s. 110–125.
- Markiewicz Henryk, *Postać literacka*, w: tegoż, *Prace wybrane*, t. 4: *Wymiary dzieła literackiego*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 1996, s. 158–178.
- Melosik Zbyszko, *Kultura popularna i tożsamość młodzieży. W niewoli władzy i wolności*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2013.
- Miłko Marcin, *O czym (nie) rozmawiać na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej? „Trudne” tematy w edukacji polonistycznej*, w: *Szkola jutra w poszukiwaniu nowych rozwiązań*, red. Klaudia Jeznach, Agnieszka Kowalkiewicz-Kulesza, Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie, Siedlce 2023, s. 115–130.
- Morawska Iwona, *Literackie kreacje postaci historycznych w cyklu książek dla młodych czytelników „Zdarzyło się w Polsce”*, „Filoteknos” 2022, nr 12, s. 333–344.
- Oleszkowicz Anna, Senejko Alicja, *Psychologia dorastania. Zmiany rozwojowe w dobie globalizacji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2020.
- Orlińska Zuzanna, *Wstydu za grosz!*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2024.
- Papużyńska Joanna, *Inicjacje literackie. Problemy pierwszych kontaktów dziecka z książką*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1981.
- Papużyńska Joanna, *Literatura dla dzieci i młodzieży – pojęcie i problemy klasyfikacji*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*, red. Anna Przecławska, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 28–40.
- Papużyńska Joanna, *Powieść społeczno-obyczajowa*, w: *Literatura dla dzieci i młodzieży w procesie wychowania*, red. Anna Przecławska, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978, s. 98–114.
- Ryrych Katarzyna, *Król*, Wydawnictwo Literatura, Łódź 2022.
- Rzońca Ewelina, *Pokolenie Z. Aktywność na portalach społecznościowych a więzi społeczne*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa 2023.
- Schiraldi Glenn, *Siła rezyliencji. Jak poradzić sobie ze stresem, traumą i przeciwnościami losu*, przeł. Sylwia Pikiel, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2022.

- Spółeczeństwo informacyjne*, Encyklopedia zarządzania, https://mfiles.pl/pl/index.php/Spo%C5%82ecze%C5%84stwo_informacyjne [dostęp: 2023.06.03].
- Warzocha Anna, *Wychowanie do lektury 2.0*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2022.
- Wądolny-Tatar Katarzyna, *Narracje (re)konstrukcyjne, narracje interwencyjne, literackie reprezentacje dzieciństwa*, Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Warszawa 2021.
- Wądolny-Tatar Katarzyna, *Terapia międzypokoleniowej narracji w „Stanie splątania” Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel. Studium relacji, „Polonistyka. Innowacje”* 2022, nr 12, s. 333–344, <https://doi.org/10.14746/pi.2023.18.7> [dostęp: 2025/11/06].
- Włodarczyk Katarzyna, Sikorska Joanna, *Aspiracje zawodowe młodych osób na polskim rynku pracy*, „Studia Ekonomiczne” 2017, nr 310, s. 201–214.
- Wróblewska Wioletta, *Postmodernizm we współczesnej literaturze dla dzieci i młodzieży*, w: *Książka dziecięca 1990–2005. Konteksty kultury popularnej i literatury wysokiej*, red. Grzegorz Leszczyński, Dorota Świerczyńska-Jelonek, Maciej Zajac, Wydawnictwo UW, Warszawa 2006, s. 101–118.

Streszczenie:

Artykuł *Postać globalnego nastolatka w najnowszej polskiej prozie dla dzieci i młodzieży* (Beręsewicz, Orlińska, Ryrych) analizuje literackie reprezentacje młodych bohaterów w kontekście socjologicznego pojęcia globalnego nastolatka. Punktem odniesienia są pokolenia Z i alfa, których tożsamość kształtują procesy globalizacji, cyfryzacji oraz sprzeczności współczesnego świata.

Analizie poddano trzy powieści: *Szeptane* Pawła Beręsewicza, *Wstydu za grosz!* Zuzanny Orlińskiej oraz *Król* Katarzyny Ryrych. Bohaterowie tych utworów – Filip, Julianna i Patryk – funkcjonują w rzeczywistości bliskiej globalnemu nastolatkowi, lecz ich doświadczenia koncentrują się na problemach etycznych, emocjonalnych i społecznych. Ukazane zostały m.in. konsekwencje tworzenia fake newsów, kryzys tożsamości i depresja, a także skutki bankructwa i przemocy domowej.

Wnioskiem artykułu jest stwierdzenie, że polska proza dla dzieci i młodzieży wykorzystuje kategorię globalnego nastolatka nie jako schemat, lecz jako punkt wyjścia do pogłębionej analizy wyzwań, przed którymi stają młodzi ludzie. Dzięki temu pełni funkcję wsparcia w procesie kształtowania tożsamości i podejmowania dyskusji o problemach istotnych społecznie.

Portraits of the Global Teenager in the Latest Polish Prose for Children and Young Adults (Beręsewicz, Orlińska, Ryrych)

Abstract:

The article *The Figure of the Global Teenager in Contemporary Polish Prose for Children and Young Adults* (Beręsewicz, Orlińska, Ryrych) examines literary representations of young protagonists through the sociological concept of the “global teenager.” The discussion focuses on Generations Z and Alpha, whose identities are shaped by globalization, digitalization, and the contradictions of the contemporary world.

The analysis encompasses three novels: *Szeptane* by Paweł Beręsewicz, *Wstydu za grosz!* by Zuzanna Orlińska, and *Król* by Katarzyna Ryrych. The protagonists of these works – Filip, Julianna, and Patryk – operate within a reality close to that of the global teenager, yet their experiences primarily revolve around ethical, emotional, and social challenges. The narratives address, among other issues, the consequences of producing fake news, crises of identity and depression, as well as the impact of bankruptcy and domestic violence.

The article concludes that Polish prose for children and young adults employs the category of the global teenager not as a rigid model but as a framework for a deeper exploration of the challenges faced by contemporary youth. In this way, it provides support in the process of identity formation and fosters discussion on socially significant issues.

Słowa kluczowe: ponowoczesność; globalność; globalny nastolatek; postać literacka literatura młodzieżowa; literatura dla dzieci; globalizacja

Keywords: postmodernity, globality, global teenager, literary character, young adult literature, children's literature, globalization

Marcin Miłko – pracownik w Centrum Badań nad Dydaktyką Języka i Literatury Wydziału Nauk Humanistycznych UKSW w Warszawie, nauczyciel języka polskiego, glottodydaktyk polonistyczny, egzaminator Egzaminu Certyfikacyjnego z JPJO, metodyk nauczania literatury i języka, literaturoznawca. Łączy pracę naukowo-dydaktyczną UKSW z pracą w niepublicznej szkole podstawowej. Zainteresowania naukowe: edukacja polonistyczna (metodyka nauczania języka polskiego w szkole podstawowej, glottodydaktyka polonistyczna), literatura dla dzieci i młodzieży, literatura popularna, psychologia pozytywna i coaching.